

Hoofdstuk 1

Tijdloos onderwijs

Nadenken over onderwijs

Van 2015 tot 2018 mocht ik lid zijn van de Onderwijsraad. Deze raad geeft gevraagd en ongevraagd advies aan regering en parlement over onderwijs in de breedste zin van het woord. Het bijwonen van de tweewekelijkse vergadering op vrijdag was voor mij steeds weer een ware vreugde. De ochtendvergadering was altijd plenair, met de voltallige raad, bestaande uit twaalf leden. Deze plenaire vergaderingen vonden plaats in Den Haag aan de Nassaulaan, in de Bavinckzaal, genoemd naar de eerste voorzitter van de Onderwijsraad, de bekende gereformeerde theoloog en pedagoog Herman Bavinck. Het gaf mij wellicht onbewust een extra gevoel van thuiskomen. Ik bewaar zeer goede herinneringen aan deze vergaderingen.

De sfeer was er een van goed luisteren naar elkaar, zorgen dat we niet in uitersten zouden vervallen en voorkomen dat we hypes zouden volgen. En dat alles om zo het beste voor het onderwijs te betekenen.

Ik herinner me de mooie Bavinckzaal met de hoge ramen, waar het door prachtige kastanjabomen gefilterde zonlicht naar binnen viel. Het was in mijn herinnering op die vrijdagochtenden altijd mooi weer. Groot was dan ook de teleurstelling dat vanuit efficiency-overwegingen de overheid dergelijke gebouwen ging afstoten. Als raad vergaderden we in mijn laatste zittingsjaar in het foeilelijke gebouw van het Nationaal Archief, met uitzicht op de betonnen constructies van NS-station Den Haag Centraal.

In mijn raadsperiode was ik de enige vertegenwoordiger van het bijzonder onderwijs. De voorzitter, prof. dr. Henriëtte Maassen van den Brink bezat het unieke talent om de krachten die aanwezig waren in de raad op een efficiënte manier in te zetten. Voor mij betekende dat dat ik door haar nogal eens werd ingezet voor het dossier onderwijsvrijheid. Dat vertrouwen deed goed. Op diverse podia, juist in het jaar dat honderd jaar onderwijsvrijheid werd herdacht, mocht ik het verhaal van onze raad over deze thematiek houden. Zoals bij de nationale herdenking van de onderwijsvrijheid op 23 januari 2017.

In mijn raadsperiode is een aantal mooie adviezen gegeven. Wat mij betreft springen er twee uit, waarbij een kritische houding ten opzichte van dé huidige hype in het onderwijs centraal stond: de personalisering van het onderwijs. Het eerste advies ging over het zogeheten maatwerkdiploma en het volgende advies droeg als titel 'De leerling centraal?'. De veronderstelling dat we door alleen maar zo precies mogelijk aan te sluiten bij de individuele wensen van het kind het onderwijs zullen verbeteren, werd daarin om goede redenen vakkundig genuanceerd.

Het goed nadenken hierover in 'slow-motion', daar echt de tijd voor nemen, is vaak heilzaam gebleken. In mijn proefschrift (2015) verdedigde ik onder andere de volgende stelling: Het serieus nemen van de publicaties van de Onderwijsraad met betrekking tot de onderwijsvernieuwingen zou overheid en scholen voor veel problemen rond de invoering van de vernieuwingen hebben behoed.

In alle rust, zonder de hyperigheid en hijgerigheid van onze tijd, worden alle ontwikkelingen op het gebied van onderwijs rustig beoordeeld.

Inleiding

Dit hoofdstuk bespreekt onderwerpen die tijdloos van belang zijn voor het onderwijs, dus ook voor het onderwijs in onze 21e eeuw. De aanduiding *tijdloos* onderwijs veronderstelt dat er in het onderwijs uitgangspunten, basiswaarden, pedagogische en didactische noties zijn die de eeuwen kunnen verduren. Noties waarbij geen twijfel bestaat over de vraag of ze waardevol zijn voor het onderwijs. En van alle tijden.

Zonder uitpuittend te zijn horen drie thema's in ieder geval bij *tijdloos* onderwijs:

- A. Onderwijs verdient een *visie vanuit de eigen identiteit*
- B. Onderwijs gaat om *onderwijzen*
- C. Onderwijs gebeurt door de onvervangbare *onderwijzer* (leraar, docent)¹

1. De aanduidingen onderwijzer, leraar en docent gebruik ik in dit boek door elkaar. Onderwijzer vind ik de mooiste aanduiding, omdat die het dichtste blijft bij het tijdloze begrip onderwijzen, maar in het voortgezet onderwijs is die aanduiding ongebruikelijk.

1 A Onderwijs verdient een visie vanuit de eigen identiteit

Het Woord van God zegt, God zegt, de Eniggeborene zegt, de Allerehoogste zegt: 'Leer van Mij dat ik zachtmoedig ben en nederig van hart.' Zijn hoge majesteit is afgedaald naar de nederigheid. En dan durf jij, mens, je nog op te blazen? Mens, kom tot jezelf, breng jezelf terug tot de nederigheid van Christus en blaas jezelf niet op tot je van trots uit elkaar barst.

(Aurelius Augustinus (354-430), Van aangezicht tot aangezicht. Preken over teksten uit het Evangelie volgens Mattheus)

Allereerst is de christelijke identiteit zodanig van belang voor de visie op goed christelijk-reformatorisch onderwijs, dat die als tijdloos kan worden aangeduid. Dit is geen onomstreden stellingname. Voor veel denkers over onderwijs geldt namelijk dat die identiteit zelf juist dynamisch is en aan de tijd aangepast moet zijn. Dat is niet vreemd. Ook het christelijk onderwijs heeft te maken met en wordt beïnvloed door de tijd en de tijdgeest. Toch zijn er Bijbelse en christelijk-pedagogische uitgangspunten die niet aan één tijd gekoppeld kunnen worden, maar tijdloos van belang zijn voor het vormgeven van christelijk-reformatorisch onderwijs.

De identiteit van het christelijk-reformatorisch onderwijs is gefundeerd op de Bijbel. Die traditie is begonnen in de christelijke oudheid en is voortgezet in de Reformatie en de eeuwen daarna. De inhoud van de Bijbel wordt samenvattend beleden in de gereformeerde confessies, die een belangrijk deel uitmaken van de reformatorische traditie. In die zin is dit ook een tijdloos element van ons onderwijs. Laten we enkele kernen van die tijdloze identiteit onderzoeken.

De functie van het gebod

De identiteit van het christelijk onderwijs heeft in de eerste plaats alles te maken met het grote gebod. De samenvatting die de Heere Jezus geeft van wat Hij van de mens eist, staat beschreven in Mattheus 22:37-40: 'Gij zult de Heere, uw God, liefhebben met geheel uw hart en met geheel uw ziel en met geheel uw verstand. Dit is het eerst en grote gebod. Het tweede daaraan gelijk is: Gij zult uw naaste liefhebben als uzelf. Aan deze twee geboden hangt de ganse wet en de profeten.'

Eind jaren zeventig hield de theoloog dr. W. Aalders op de Guido de Brès een lezing over de functie van dit gebod in het onderwijs. Hij benadrukt de grote waarde van het eerste gebod. Dat moet echt blijven staan. Want de liefde tot God uit zich waarlijk niet enkel in mijn liefde tot de naaste, maar in een persoonlijke en rechtstreekse verhouding tot God. Dat blijkt ook uit de omschrijving: 'het tweede hieraan gelijk'. Het is niet één en hetzelfde; het valt er niet mee samen. Aalders benadrukt dat de Griekse grondtekst hier veel duidelijker is dan de Nederlandse vertaling. Het Griekse woordje 'gelijk' is namelijk 'homoios', en dat betekent: erop gelijkend, het weerspiegelend. De naastenliefde, waarover het in het tweede gebod gaat, is dus bepaald niet identiek met de liefde tot God, maar is er een weerspiegeling van. Als dus de naastenliefde losraakt van deze wortel, heeft zij haar christelijke karakter verloren.

Ik denk dat het noodzakelijk is hierop de nadruk te blijven leggen. Veel in het onderwijs raakt de maatschappelijke betrokkenheid van het onderwijs. Natuurlijk kan het christelijk onderwijs niet aan de maatschappelijke vragen voorbijgaan. Aandacht voor burgerschap komt elders in dit boek als een *tijdbetrokken* thema aan de orde. Maar die vragen worden in het christelijk onderwijs wel op een andere wijze benaderd. Zij krijgen niet die allesoverheersende nadruk, maar zijn ondergeschikt aan het eerste en grote gebod. Door de maatschappelijke vragen in het eerste en grote

gebod te laten wortelen, wordt het mogelijk in het bezigzijn met de maatschappelijke vragen ons antwoord erop een weerspiegeling, een afglans, te laten zijn van onze verhouding tot God. Onze maatschappelijke betrokkenheid verliest daardoor het schrale, humanistische karakter van medemenselijkheid en krijgt een eigen, christelijk karakter.

Een tweede kanttekening plaatst Aalders bij de samenvatting van de wet. Dit betreft het feit dat de Bijbel in de omschrijving van het eerste en grote gebod betreffende de liefde tot God achtereenvolgens spreekt over 'liefhebben met geheel uw hart, met geheel uw ziel en met geheel uw verstand'. Het 'hart' gaat daarbij voorop. Ook dat is van fundamentele betekenis voor de christelijke opvoeding en het christelijk onderwijs. In het kennen van de waarheid wordt op grond van de wet van God aan het hart de voorrang gegeven.

Wat is het hart? Allereerst het persoonsmiddelpunt. Dan het orgaan van de liefde. Er zijn voldoende Bijbelteksten als bewijspplaats: 'Uit het hart zijn de uitgangen des levens' (Spr. 4:23). 'Uit de overvloed des harten spreekt de mond' (Matth. 12:34). 'Met het hart gelooft men ter rechtvaardigheid' (Rom. 10:10). 'De verborgen mens uws harten' (1 Petr. 3:4). 'De mens ziet aan wat voor ogen is, maar de HEERE ziet het hart aan' (1 Sam. 16:7). 'Uit het hart komen voort boze bedenkingen' (Matth. 15:19). 'Het gedichtsel van des mensen hart is boos van zijn jeugd aan' (Gen. 8:21). 'En Ik zal u een nieuw hart geven' (Ez. 36:26).

De fundamentele betekenis van de voorrang van het hart in de Bijbel betekent voor een christelijke opvoeding en voor christelijk onderwijs dat we de mens moeten zien en benaderen als een wezen, dat zijn centrum heeft in de behoefte om zijn hart, zijn liefde, buiten zichzelf te leggen. Hij is dus het tegendeel van zelfgenoegzaam, maar beoefent nederigheid. Hij hunkert naar een Ander, aan Wie hij zich kwijt kan. Naar zijn wezen is de mens arm, ellendig, naakt en behoeftig. Zijn zaligheid ligt buiten hemzelf.

Omdat de mens zó geschapen is, daarom is de wet Gods voor hem een onvoorwaardelijke waarheid. Het liefhebben van God is zijn levensgrond. Zijn zaligheid is ermee gemoeid. Hij zal de Heere, 'zijn God', liefhebben met geheel zijn hart. De persoonlijke band met God moet er zijn, zoals het staat in Psalm 18: 'Ik zal U hartelijk liefhebben, HEERE, mijn Sterkte! De HEERE is mijn Steenrots en mijn Burcht en mijn Uithelper; mijn God, mijn Rots, op Welke ik betrouw; mijn Schild en de Hoorn mijns heils, mijn hoog Vertrek.'

Het is volgens Aalders noodzakelijk ook hierop de nadruk te blijven leggen. Aalders houdt ons in feite de spiegel voor. Hij reageert op de onderwijsontwikkelingen van de jaren zeventig, die in visie feitelijk maar weinig verschillen van de onderwijsontwikkelingen van de 21e eeuw. Ook voor de toenmalige onderwijsvernieuwingen – die vooral werden neergelegd in de Contourennota van minister Van Kemenade (1973-1977) – gold een sterke nadruk op het stimuleren van vrijheid, mondigheid, creativiteit, eigen oordeel, kritische houding en de ontwikkeling van de wil en het gevoel. Natuurlijk zal het christelijk onderwijs in deze tijd aan deze dingen niet voorbij kunnen gaan, maar zij krijgen daar toch een minder zwaar accent, omdat men beseft, dat de mens daardoor oppervlakkig, ik-zuchtig en eigenmachtig dreigt te worden, en afgeleid van wat voor het hart het 'enige nodige' is. Het eigenlijke doel van de christelijke opvoeding en het christelijk onderwijs zal toch altijd weer zijn, het hart uit de verstrooiing door het 'vele' terug te voeren tot de aandacht, de concentratie, het overpeinzen van dat ene wat alleen het hart verzadigen kan.

De opdracht

Als we dit gebod als uitgangspunt nemen, komen we vanzelf bij de opdracht voor ons onderwijs uit. Ds. M. Golverdingen zegt hier in zijn publicatie *Inspirend onderwijs* wijze dingen over. Hij wijst op de imperatief (het gebod), de opdracht van Efeze 6:4: 'En gij vaders, verwekt uw kinderen niet tot toorn, maar voedt hen op

in de lering en vermaning des Heeren.' Dit Bijbelse gebod is zeer rijk van inhoud. Elk kind heeft vermaning nodig. Alle mensenkinderen hebben een door zonde verdorven natuur en zijn geneigd tot ongehoorzaamheid. Genesis 3 vertelt van de opstand van de mens tegen God. Zonde is kenmerkend geworden voor het menselijk bestaan.

God heeft ouders en onderwijzers het gezag gegeven om opvoeding en onderwijs vorm te geven. Dit gezag wordt gedragen door het vijfde gebod. Dit is een tijdloos gegeven: zonder gezag zal het in onze huidige, westerse samenleving niet lukken en dat gold ook voor de samenlevingen die aan de onze voorafgingen. De opdracht om opvoeders te gehoorzamen in de vreze des Heeren houdt een volstrekte afwijzing in van elke pedagogische stroming die de zelfontwikkeling van het kind en zelfregulatie in volstrekte vrijheid predikt.

Vervolgens geeft de apostel aan hoe die gezagsuitoefening moet zijn: vaders, wek niet tot toorn. Voor autoritair gedoe en machtswellust is er geen plaats in de christelijke opvoeding. Opvoeders zijn evenals kinderen gevallen mensen, die vaak fouten maken. De vermaning en de nederige bereidheid te luisteren naar wat God in Zijn Woord te zeggen heeft, geldt uiteraard ook hen. Bijbelse gezagsuitoefening is genormeerd door de Bijbel, wordt gedragen door liefde en vriendelijkheid en mag geen verwijdering of verbittering geven door tirannieke uitingen.

'(...) maar voedt hen op in de lering en vermaning des Heeren'. In deze kerntekst over opvoeding is de gebiedende wijs van bijzonder belang. De gerichtheid van ons opvoedkundig handelen wordt niet aan ons inzicht overgelaten. Er is sprake van een Bijbelse imperatief, die ons ook in het onderwijs voortdurend voor ogen hoort te staan. Het is onze pedagogische opdracht. We hebben het graag over missie en visie, maar we beseffen niet altijd dat we dan nogal eens bezig zijn met zaken die we zelf belangrijk

vinden. De pedagogische opdracht komt radicaal van buitenaf: opvoeden in de lering en vermaning des Heeren.

De twee begrippen 'lering en vermaning' vragen om een nadere uitleg. De aanduiding 'lering' kun je ook met discipline of tuchtiging vertalen. Het gaat hier om het *handelen* van de opvoeder. De opvoeder, de onderwijzer, moet echt leidinggeven. Hij is verantwoordelijk voor degene die nog moeilijk voor alles zelf verantwoordelijkheid kan dragen. Dat betekent sturen, richting geven, soms coachend, soms directief. De tekst gaat verder: het gaat om lering *en* vermaning. Bij dit laatste gaat het vooral om het woord, het verbale. Het gaat om aansporing, bemoediging en waarschuwing. Voedt hen op in de lering en vermaning des Heeren. Golverdingen wijst er terecht op dat de tekst eindigt met een tweede naamval die betrekking heeft op lering *en* vermaning. Alle opvoeding en onderwijs moet 'van de Heere' zijn. Daarbij gaat het niet alleen om het inhoudelijke – dat de naamval ook aangeeft hoe de kwaliteit behoort te zijn. Elke opvoeder wordt geroepen om een voorbeeld te geven van werkelijk christelijk leven.

Golverdingen stelt dat wie bij de pedagogische totaalvisie deze gereformeerde antropologie kwijtraakt, niet meer in klassiek gereformeerde zin over onderwijs en opvoeding kan denken. De basishouding van lering en vermaning kan ons enorm helpen bij het organiseren van ons onderwijs. Het zal een leerling centrale houding kritiseren en een leerling gerichte houding stimuleren.

We zijn als het goed is in het onderwijs ook gericht op het eeuwig heil van onze leerlingen. Dat veronderstelt dat we een kritische houding innemen tegenover pedagogische stromingen die het tegendeel beweren.

Gestalte

Gebod en opdracht zullen ook een daarbijhorende gestalte opwekken. Onderwijs moet de mogelijkheid krijgen om te 'landen'.

Als dat niet het geval is, is onderwijs zinloos. Onderwijs is simpelweg niet mogelijk als er een houding is van tegenstand, van verzet. Deze ontvankelijkheid wordt sterk bepaald door een basiswaarde die voortkomt uit het gebod en de opdracht die hiervoor zijn beschreven: nederigheid. Deze basiswaarde wil ik als uitgangspunt voor *tijdloos* onderwijs kiezen. Deze waarde is van alle tijden en valt rechtstreeks af te leiden uit het beschreven gebod: God liefhebben boven alles en de naaste als jezelf. Een houding die door deze liefde is geïnspireerd, leidt tot dienstbaar gedrag en een nederige houding.

Nederigheid als basishouding

Nederigheid is misschien niet direct het eerste waar je aan denkt als we het Nederlandse onderwijs op het oog hebben. In ons onderwijs draait het juist meer om waarden en attitudes die het tegenovergestelde willen bereiken, namelijk assertiviteit, zelfbewustheid en kritische zin. Cursussen en trainingen zijn vooral gericht op het bevorderen van assertiviteit, op het opkomen voor jezelf. Voor zover ik weet is er geen cursus waarin onderlinge liefde en nederigheid centraal staan. Het past ook niet in onze tijd. Het klinkt niet goed. Onze maatschappij geeft totaal andere signalen af: kom op voor jezelf, hebzucht is niet slecht, zelfverloochening is voor losers. En bewust of onbewust dagen dergelijke signalen de leerlingen in het onderwijs tot dergelijk gedrag uit. Daarom is het van belang juist in onze tijd de nederigheid centraal te stellen, als medicijn tegen de *hybris*, de zelfingenomenheid in ons mensen, in onze samenleving en dus ook in ons onderwijs.

Het kiezen van het begrip nederigheid als uitgangspunt voor een boek over onderwijs is niet zonder risico. De boodschapper hiervan kan al snel het morele gelijk aan zijn kant veronderstellen en daarmee met die nederigheid juist een armzalige vorm van hoogmoed etaleren. Het woord nederigheid heeft een bijklank van zelfopoffering gekregen in de zin van 'jezelf wegcijferen'. Het is zeer de vraag of dat terecht is. De nederige mens is juist een

vrij mens. Nederigheid heeft te maken met vrij en gelukkig zijn, omdat je niet meer van alles moet voor jezelf. Het geeft ruimte om je te kunnen verheugen over de voorspoed van anderen en verdrietig te zijn met degene die bedroefd is. Wie zich niet opblaast, maar juist zijn of haar maat weet en die aanvaardt, is vrij van zichzelf. Dat geeft ruimte voor de ander, het andere en de Ander. De nederige van hart ziet zich in relatie tot een almachtige God en ervaart daar zowel zijn vrijheid als onvolkomenheid in.

Veel onderwijsvisies starten echter bij de vraag van het kind, bij wat het kind nodig heeft om op te groeien tot volwassene. Dat is op zichzelf heel begrijpelijk, omdat het in het onderwijs immers gaat om het vormen en opvoeden van kinderen. Dat een kind allereerst de bereidheid moet hebben om te leren van een ouder – en naar je mag veronderstellen wijzer – persoon, is echter geen gemeengoed. Bij het jonge kind zie je over het algemeen wel een houding van ‘willen leren’. Maar bij het ouder worden gaat dat automatisme er vaak af, is het steeds meer noodzakelijk om bij te brengen dat een leerling respect moet opbrengen voor zijn opvoeder of leermeester. Dat is in onze tijd al helemaal geen vanzelfsprekende houding. Respect moet je verdienen, zo is de algemene opvatting in onze tijd. Maar hiermee vergeten we dat in het onderwijs het tijdsaspect een fundamenteel gegeven is. De tijd is datgene wat ouderen en onderwijzers hun voornaamste kwalificatie geeft. Want een belangrijke voorwaarde om anderen te kunnen onderwijzen, is voorafgaand aan hen geleefd te hebben, stelt de Spaanse pedagoog Fernando Savater. Dit is tegelijk voor de hand liggend en bijzonder, omdat het in alle eenvoud aangeeft wat de constante factor is in de relatie tussen de oudere en jongere. De kennis en wijsheid die een oudere in de tijd heeft opgedaan, betekent niet zelden dat er tegen de wensen van het kind moet worden ingegaan, dat moet worden opgedragen wat het niet wil en verbieden wat het wel wil.

Meer Bijbelse grondlijnen

Naast het gebod en de opdracht zien we zowel in het Oude Testament als in het Nieuwe Testament veel teksten die de nederige van hart aanprijst. Of de funeste gevolgen van het tegenovergestelde beschrijven. Een eerste voorbeeld vinden we in het scheppingsverhaal. In deze geschiedenis zien we dat de mens zich verheft en als God wil zijn, kennende het goed en het kwaad. Deze zelfverheffing leidt uiteindelijk tot zijn val, met als gevolg schaamte. Schaamte voor de naaktheid. Er is dus een duidelijke relatie tussen die twee: hoogmoed en schaamte.

Het is goed om hier direct de *eerste zaligspreking* uit Mattheus 5 tegenover te plaatsen. Daar spreekt de Heere Jezus de armen van geest zalig, want van hen is het Koninkrijk der hemelen. Met die armen van geest worden zij bedoeld die nederig van hart zijn. Daarin past geen *hybris* of zelfingenomenheid, *superbia* of hoogmoed, hovaardij, ijdelheid of trots. Dit geldt vanouds als de eerste of voornaamste van de zeven hoofdzonden, naast hebzucht, onkuisheid, nijd, onmatigheid, woede en gemakzucht. Reeds het boek Spreuken noemt de hoogmoed de wortel van alle gebreken (Spreuken 16). Eigenlijk is er niets anders dat de ondergang van de mens zo bevordert als hoogmoed. De eerste zonde in deze wereld was niet dronkenschap, moord of immoraliteit. Nee, het ging om het centraal stellen van het eigen 'ik', het was trots, het was hoogmoed, als God willen zijn.

Over het algemeen hebben mensen een walging van dronken mensen. Als mensen horen over moord, dan zijn ze meestal geschokt. Maar trots en hoogmoed zien ze door de vingers. Het wordt nauwelijks of niet beschouwd als zonde, sterker, het wordt aangemoedigd. Denk hierbij aan onderwijskundige innovaties, waar de individuele vraag van de leerling uitgangspunt moet zijn voor de inhoud van het onderwijs. Wat doet dit met het zelfbeeld van leerlingen, als het – hoe goedbedoeld ook – volledig om hem of haar draait?

In het Nieuwe Testament verbindt de Heere Jezus nederigheid met een groot geloof. Een voorbeeld daarvan is de Romeinse hoofdman, waarvan we lezen in Lukas 7. Als je dit verhaal goed bestudeert, zie je dat de oudsten van de Joden suggereerden dat deze hoofdman Jezus' hulp wel kon invoeren vanwege zijn goede daden. Voor wat, hoort wat; het tegendeel van nederigheid dus. Maar de hoofdman had een heel ander beeld van zichzelf: de Heere Jezus was zo hoog dat de hoofdman zelf beleed dat hij het niet verdiende dat de Heere Jezus onder zijn dak kwam. Dat was een heel andere focus.

In Mattheus 15 lezen we een tweede voorbeeld. Ook hier is volgens de Heere Jezus sprake van een groot geloof: de moeder van de bezeten dochter. Deze vrouw was volhardend en nederig. Een groot geloof gaat niet zonder nederigheid. Als de Heere Jezus dit tot twee keer toe benadrukt en van Zichzelf zegt dat Hij 'zachtmoedig is en nederig van hart' (Matth. 11:29), heeft dat ons dan niet wat te zeggen?

Het meest bekende voorbeeld van nederigheid toont onze Heiland Zelf: met Zijn komst van de hoge hemel naar deze aarde. Vanuit Zijn hoge majesteit is Hij afgedaald naar de nederigheid, geboren in een stal. Een aansprekend voorbeeld is ook te vinden in de geschiedenis van de voetwassing. Hij vernederde Zichzelf door de voeten van Zijn discipelen te wassen. En er zijn veel meer voorbeelden. Bij een andere gelegenheid, toen enkele apostelen ruzie maakten over wie de grootste was, zette Jezus een jong kind naast Zich en zei: 'Zo wie dit kindje ontvangen zal in Mijn Naam, die ontvangt Mij; en zo wie Mij ontvangen zal, ontvangt Hem, Die Mij gezonden heeft. Want die de minste onder u allen is, die zal groot zijn' (Lukas 9: 47,48). Dit voorbeeld van de Heere Jezus laat overigens zien dat Bijbelse nederigheid de eigenwaarde niet uitsluit. Bij een latere gelegenheid sprak de Heere Jezus met de farizeeën, en omdat Hij wist dat ze graag belangrijk wilden zijn, zei Hij: 'Want een iegelijk, die zichzelf verhoogt, zal vernederd worden; en die zichzelf vernedert, zal verhoogd worden' (Luk. 14:11).

De Heere richt de vernederden op. Niet voor niets benadrukt de Bijbel de waarde van nederigheid als levenshouding. Een van de meest sprekende voorbeelden is de reactie van Maria tot de engel Gabriël: 'Zie de dienstmaagd des Heeren, mij geschiede naar uw Woord.' Hoe mooi is de kern van nederigheid verwoord in de Lofzang van Maria (berijmd, vers 5):

*Die stout zijn op hun macht
Heeft Hij versmaad, veracht
Gestoten van de tronen
Maar Hij verhoogt en hoedt
Het nederig gemoed
Waarin Zijn Geest wil wonen*

Voorbeelden uit de geschiedenis

Tal van belangrijke denkers hebben het belang van nederigheid beschreven en gethematiseerd. Het is verleidelijk om hier uitvoerig op in te gaan, maar daarvoor is geen ruimte in dit boek. Zie het volgende vooral als leestip.

Augustinus

Aan het begin van deze paragraaf staat al een citaat van Augustinus. Deze kerkvader heeft de nederigheid gezien als fundament voor andere deugden, zoals wijsheid, barmhartigheid en compassie. Nederigheid leidt volgens Augustinus tot zelfkennis. Dankzij nederigheid ga je eerder je eigen beperkingen zien en leer je jezelf te relativieren. Nederigheid scheidt door zelfrelativering ruimte en vrijheid voor anderen. Het besef dat je als ouder of onderwijzer zelf niet volmaakt bent, maakt je milder naar anderen toe. De paradox is dat anderen door deze geboden ruimte meer verantwoordelijkheid op zich nemen.

Augustinus werkt dit breed uit in zijn Belijdenissen. 'En om te beginnen hebt gij mij willen laten zien hoe gij de hovaardigen weerstaat, maar aan de nederigen genade geeft en met hoeveel barmhartigheid gij aan de mensen de weg van de nederigheid gewezen

hebt, doordat uw Woord vlees is geworden en onder de mensen heeft gewoond' (Belijdenissen, boek 7).

Dante

Een heel andere bron. Dante Alighieri (1265-1321) schreef vlak voor zijn dood zijn *Divina Commedia* (De goddelijke comedie, 1321). Dit boek gaat over een denkbeeldige reis naar de hel (Inferno), de beklimming van de Louteringsberg (Purgatio) en daar het aanschouwen van het goddelijk licht in het paradijs (Paradiso). Onderweg komt Dante allerlei beroemdheden tegen. Hij beschrijft op een beeldende wijze welke straffen en beloningen in het hiernamaals worden gegeven. Op zeven verschillende etages of ringen ontmoet hij ongelukkigen die een loutering moeten doormaken voor hun hoofdzonden. Het is niet onbelangrijk wie hij als eerste ontmoet: de hovaardigen, de trotsen. Zij openen deze rij van ongelukkigen. Deze mensen gaan letterlijk gebukt onder een last van zware stenen. Zij zijn gekromd. Dante herkent een aantal van hen, vooral machtigen uit het economische en politieke leven. Hij moet diep buigen om ze in het gezicht te kunnen zien. Zij die hoog stonden, zijn diep vernederd. Onmiskenbaar heeft Dante hiermee de kern te pakken van wat hoogmoed met mensen doet en wat nederigheid teweeg kan brengen.

Calvijn over nederigheid

Ook Calvijn is zich zeer bewust van het feit dat hoogmoed eerder in ons hart opkomt dan nederigheid. Volgens Calvijn draagt ieder van ons een of ander koninkrijk in zijn hart. En dat wordt zichtbaar in de (heimelijke) verheffing boven de ander, kritiek en vooral misgunning van de kwaliteiten van de ander. 'Er is geen ander geneesmiddel, dan dat deze zeer schadelijke ziekte van de eerzucht en eigenliefde uit het diepst der ingewanden uitgeroeid wordt, gelijk ze ook door de leer der Schrift wordt uitgeroeid.' Want wij komen nooit langs een andere weg tot de ware zachtmoedigheid, dan wanneer wij een gemoed hebben 'dat doortrokken

is van zelfvernederend (humilitas) en eerbied voor een ander' (Instituut, boek 3).

Groen van Prinsterer

Laten we ook nog even kort in de leer gaan bij een andere fundamentele denker op dit gebied, Groen van Prinsterer. Een belangrijk devies van Groen is: Er staat geschreven en er is geschied! Door zijn uitgangspunt te nemen in de Bijbel en de historie – niet in de 'wervelwind van filosofisch ongelof', niet in de modestroming van de publieke opinie – was Groen in staat het wezen van de mens beter en dieper te verstaan. Niet de wetenschap, niet de tijdgeest, niet de filosofie, maar Schrift en confessie leerden hem de wezenlijke en blijvende grondtrekken van de mens. Vanuit het *Er staat geschreven* en *Er is geschied* kwam Groen tot inzicht dat de mens geenszins een vrij, zelfstandig wezen is, dat als een eigen bewustzijnscentrum een creatief ontmoetingspunt is van hemel en aarde. Veeleer is hij afhankelijk, vragend, ontvangend, gehoorzaam. En nederig dus.

Verlies de totale natie niet uit het oog

Een nieuwe oriëntatie op Groen van Prinsterer zou christelijk-reformatorische scholen helpen. Zijn naam wordt verbonden aan de Schoolstrijd van de 19e eeuw. Groen had de moed om tegen de stroom van de tijd op te roeien. Hij liet zich niet imponeren door de massa, door de tijdgeest, maar hij streed door om de zaak van het Evangelie bekend te maken. Daarin stond hij vaak alleen. Groen mag hierin een voorbeeld zijn, om in wellicht nog donkerder dagen dan die van de 19e eeuw door te gaan. Ook in onze tijd zal die strijd eenzaam zijn. Het is daarbij van belang om je groepen te weten.

Belangrijk ook om vast te houden is dat Groen het christelijk onderwijs niet behartigde vanuit de gedachte dat de staat als neutrale staat hier volledig buiten kon staan. Daarom getuigde hij aanvankelijk ook tegen de ontkerstening van de openbare

school en heeft hij er alles aan gedaan om die haar christelijk karakter te doen behouden. Maar naast de openbare school heeft Groen altijd de mogelijkheid tot stichting van een bijzondere school willen openhouden. Dit zou mogelijk moeten zijn wanneer het karakter van de plaatselijke openbare school zodanig was, dat ouders in hun gewetensvrijheid werden beknót. Maar de bijzondere school is er uitsluitend als een toevluchtsoord. Toch werd Groen uiteindelijk pleitbezorger voor het bijzonder onderwijs, na de ontwikkelingen rond het wetsontwerp van 1857 van Van der Brugghen, waarbij de staatschool een school werd waarin het christendom ontaardde in een rationalistische vrijzinnigheid.

De gedachte van het totale volk, de gehele natie, bleef Groen wel beheersen. Dat is de les uit Groens strijd voor het onderwijs: niet de hoogmoed om de totale natie uit het oog te verliezen. We hebben een opdracht als christelijke scholen om bijvoorbeeld niet zomaar in een stad of dorp te staan, zonder enige bemoeienis met onze omgeving. Dat kan en mag niet. Anderzijds moeten we dit ideaal niet zo absoluut stellen dat wij ongeoorloofde compromissen aangaan. En laten we ook beseffen dat ook voor het christelijk-reformatorisch onderwijs niet geldt dat het Woord van God automatisch is, ook al heet dit onderwijs 'reformatorisch' of 'christelijk'. Als dit niet werkelijk leeft bij de onderwijzers en docenten, is het een lege huls.

Aalders

De eerder al geciteerde dr. W. Aalders drukt in zijn boek *In verzet tegen de tijd* het belang van nederigheid onnavolgbaar uit: 'De christen kent de ernst van het gebod: 'Tracht niet naar de hoge dingen, maar voegt u tot de nederige.' Hij vermijdt het zonderlinge, al is het roemvol. Hij weet hoe weinig goeds het gerucht uitwerkt, en hoeveel goeds het in gevaar brengt. De nederigheid zelf is het buitengewone van de christen. Zij heeft haar glans, haar schoonheid. En de wereld zelfs verstaat het woord: 'Weest met

ootmoed bekleed.' Het Evangelie beveelt ons een verborgen leven aan; het begraaft ons in nederigheid' (blz. 50).

Aan deze korte impressie van voorbeelden uit de geschiedenis valt veel toe te voegen. En we kunnen ook aanhaken bij wat in onze westerse samenleving bekend is. We weten het namelijk best. Het is verankerd in ons taalgebruik: wie zichzelf verhoogt, zal vernederd worden en omgekeerd (Matth. 23:12). Dat hoogmoed voor de val komt (Spr. 16:18), is een algemeen bekende zegswijze. De essentie van deze uitdrukkingen wordt misschien vaak niet begrepen. De schrijver van Spreuken noemt het in hoofdstuk 18:12 als volgt: 'Vóór de verbreking zal des mensen hart zich verheffen, en de nederigheid gaat vóór de eer.' Maar de praktische uitwerking ervan is meer en meer vreemd geworden.

Wilna Meijer

Tenslotte: we hoeven niet alleen in de leer te gaan bij christelijke denkers, zoals we hierboven vooral doen. De Groningse pedagoog Wilna Meijer heeft in 2013 een mooi boek gepubliceerd onder de titel *Onderwijs, weer weten waarom*. Daarin benadrukt ook zij het belang van nederigheid, zelfs van 'tenacious humility': hardnekkige nederigheid. Zij pleit enerzijds voor mondigheid. Dat lijkt vreemd en tegengesteld. Meijer stelt dat het in opvoeding en onderwijs er altijd om gaat de mondigheid van kinderen te bevorderen, dat wil zeggen: het zelfstandig, onder eigen verantwoordelijkheid denken, oordelen, waarderen en handelen.

Maar dat is zeker geen de hedendaagse 'grote mondigheid', waarbij ieder zegt – of appt of twittert – wat hem of haar maar voor de mond komt. Integendeel. De mondigheid van de gevormde persoon is met bescheidenheid verbonden en hier is principieel verantwoordelijkheid in het geding. Niet zomaar wat roepen, maar staan voor wat je doet en zegt én bereid zijn er verantwoording voor af te leggen, erover in gesprek te gaan. Kritiek en zelfkritiek gaan hand in hand, juist voor de docent. Zo is inderdaad bescheidenheid essentieel verbonden met de pedagogische

waarde mondigheid, of zelfs, 'tenacious humility', aanhoudende, blijvende bescheidenheid dus. In alles lijkt de mondigheid op deze manier het tegendeel van de eisende en claimende 'grote mondigheid' van de hedendaagse consument, de economische mens.

Moderne onderwijsvisies

In veel visies over onderwijs in onze 21e eeuw is van die nederigheid niet veel terug te vinden. De opvatting dat de leerling zelf eigenaar is van zijn leerproces (constructivisme) en de docent een coach, doet het goed: het gaat meer om *knowlegde building* dan om *knowlegde reproduction*. In deze visie bestaat er niet één waarheid, maar staan er vele waarheden naast elkaar. De docent moet vooral afstand bewaren, wil hij de gevoelens van competentie niet fnuiken. Deze visie is niet geheel onzinnig. Het is zeker zo dat leerlingen een zeker mate van vrijheid moeten ervaren om tot ontwikkeling te komen. En alleen maar planmatig inwerken op kinderen lijkt soms meer op indoctrinatie dan op onderwijs. Tegelijkertijd blijkt dat de onderwijzer door deze constructivistische aanpak meer en meer op het zijspoor is gerangeerd. Erger nog, niet zelden is de min of meer logische reflex dat hij in een meer comfortabele positie belandt als hij zich niet al te zeer hoeft te bemoeien met de ontwikkeling van het kind. Waarom zou hij zich druk maken? Vooral kinderen met minder intellectuele be-gaafdheid zijn hiervan de afgelopen decennia de dupe geworden. Als coach moet de leraar overigens ook hard werken om de juiste onderwijssituaties te creëren en om keuzes te stimuleren. Maar de leerling moet die keuzes wel zelf maken.

Hetzelfde geldt voor de waardeoverdracht door de man of vrouw voor de klas. In de moderne setting wordt er gemakkelijk gesproken over de 'toe-eigening' van de waarden door de leerling zelf. Eigenlijk is *overdracht* van waarden niet mogelijk. Het gaat dan om zelfontwikkeling en zelfopvoeding van de leerling in een niet-verzuilde, open samenleving. Het christelijk onderwijs moet in

deze visie uitgaan van het gegeven dat de school een vormingsgemeenschap is. Het gaat om de vormende kracht van situaties en relaties in de school en niet zozeer om het bedoelde en planmatige inwerken op kinderen. De tijd van de christelijke beginsel-pedagogiek lijkt daarmee wel voorbij.

Er moet beweging blijven in de identiteit. In deze visie is de identiteit van de school geen constante, niet tijdloos, maar een dynamisch, procesmatig en constructivistisch proces. Dan zoek je niet naar statisch vastliggende essentialistische bouwstenen, maar komt het accent op de dynamiek, op de ontwikkelingsprocessen.

En natuurlijk, iedere pedagoog weet dat hij bezig is met het opvoeden van het kind tot volwassenheid, tot het nemen van eigen verantwoordelijkheid. Maar als in het onderwijs de sfeer is dat sturing, lering en vermaning niet noodzakelijk zijn, vragen we van onze leerlingen teveel. Het is niet ondenkbaar dat de problematische situaties die zich de laatste decennia in het onderwijs voordoen, zoals de niveaudaling en de groeiende groep leerlingen met een ondersteuningsbehoefte (om niet meer te noemen) voor een flink deel terug te voeren zijn op deze onbedoelde en misschien zelfs goedbedoelde onverschilligheid.

Hoogmoed

Het tegenovergestelde van nederigheid, namelijk hoogmoed (*superbia*), lijkt eerder de dominante houding in de afgelopen decennia in onze westerse samenleving, waarin het neoliberalisme hoogtij vierde. In een tijd ook van gezagscrisis, waarbij het de volwassenen vooral lijkt te gaan om de grote ruilmiddelen van deze tijd: macht, rijkdom, aanzien, seks. In een tijd ook waarin het kind op het schild gehesen wordt als creatief en onschuldig wezen, misschien wel als gevolg van een soort collectief schuldgevoel dat we onze kinderen niet voldoende tijd willen of kunnen geven. Onze kinderen gaan daarmee automatisch gedrag vertonen waaruit het tegenovergestelde van nederigheid blijkt.

Het is niet moeilijk om de dominantie van hoogmoed en hebzucht in onze huidige maatschappij te illustreren. We hoeven maar te verwijzen naar de enorme ontsporingen die plaatsvonden in de bankenwereld. Denk aan publicaties als die van Jeroen Smit (*De prooi*), van Joris Luyendijk (*Dit kan niet waar zijn*) en van Hans Verbraekens (*De vrije val van Vestia. Miljarden drama door hoogmoed en wanbeleid*).

In onze westerse samenleving is hoogmoed ook een te begrijpen houding. In een tijd waarin ankerpunten zoals die van de Bijbel meer en meer wegvallen, klampen we ons heel gemakkelijk vast aan allerlei statusverhogende producten. En we zijn ondertussen, sinds we beïnvloed zijn door cultuurstromingen als Verlichting en Romantiek, uiterst gevoelig geworden. De moderne mens is een soort prinses op de erwt.

In het sprookje van Hans Christian Andersen wil de prins een echte prinses trouwen, maar vallen de meesten af. Dan klopt een verregende vrouw aan bij het kasteel. Ze zegt een heuse prinses te zijn. De oude koningin wil haar testen. Ze legt een erwt op de bodem van het bed en stapelt twintig matrassen bovenop de erwt. 's Morgens vraagt ze de prinses hoe ze heeft geslapen. 'Verschrikkelijk! Ik heb op iets hards gelegen en ben nu overal bont en blauw!' Dat bewijst dat ze een echte prinses is. Want zó teer van huid kan alleen een heuse prinses zijn.

Dit sprookje lijkt nu op te gaan voor de moderne mens. Die mens is de prinses op de erwt geworden: de gevoeligheid bewijst zijn koninklijke status en verklaart zijn hoogmoed. Maar het geeft ook onzekerheid. De moderne mens heeft niet alleen tal van sloten op zijn auto en huis aangebracht, maar ook op zijn eigen morele interieur. De moderne mens zegt: ik heb recht op succes, en alles wat daarbij in de weg staat, maakt mij tot slachtoffer. Dat tragiek bij het leven kan horen, is een onacceptabele gedachte.

Niet zelden denken we slimmer te zijn dan onze ouders. We willen ons vergelijken met de meest succesvolle mensen. Maar dat loopt nogal eens anders af. Onze neoliberale samenleving vol

competitie laat velen van ons inzien dat wij eigenlijk helemaal niet zo bijzonder en succesvol zijn als wij dachten of hoopten. De angst voor die onthulling – voor de keizer die geen kleren aan heeft – drijft de moderne mens voort. En drijft hem omhoog, de zelfverheffing en de schijn in. En voor kinderen betekent dat allerlei indicaties en ondersteuningsvragen om de competitie, de race naar de top te winnen. Het betekent een vicieuze cirkel en een knellende band. Onze hoogmoed maakt ons daarmee totaal onvrij. Vrijheid wordt nogal eens verward met de autonomie van het individu. Vrijheid zou dan betekenen dat elk individu maximale vrijheid heeft om zichzelf te ontwikkelen en ontplooien. Vrijheid is echter een relationeel begrip. De wensen en behoeften van de ander zetten aan tot handelen; dát is de kern van de vrijheid. En laat helder zijn: de werkelijke vrijheid is alleen in Christus te vinden.

Het onderwijs gaat in die dominante hoogmoed mee. In het moderne onderwijs waar maatwerk en gepersonaliseerde leerroutes vaak centraal staan, wordt minder aan de orde gesteld wat nuttig en nodig is voor het kind. Het gaat erom wat het individuele kind voor zichzelf als noodzakelijk beoordeelt. De leerling en zijn vragen staan centraal. Het is hierbij niet mijn bedoeling om het moderne onderwijs of onderwijsvernieuwingen alleen maar af te serveren. Want natuurlijk moet de leerling meer zijn dan een passieve consument. De leerling moet zelfs actief zijn. Dat is echter wat anders dan alleen zelf sturen en beslissen. Het lastige is dat een kind niet weet wat het niet weet, en daarmee niet de sturende factor *kan* zijn in het onderwijs. Daarmee is de grote moderne paradox van het onderwijs benoemd. Dat dit inhoudsvol en noodzakelijk onderwijs in de wielen rijdt, behoeft nauwelijks betoog. En dat het ver af staat van nederigheid zal ook duidelijk zijn.

Het zou goed zijn om bewustwording rond het thema nederigheid te vergroten als basisvoorwaarde voor een goed functione-

rende samenleving en dus ook voor goed functionerende scholen. Nederigheid is een door de tijden heen bewezen medicijn tegen hoogmoed en centraal stellen van de wensen van het individu, of dat nu volwassenen zijn of kinderen. Zo'n houding bevordert ook de gezonde en zuiverende rol van de plaats van de gemeenschap, waarbij het niet alleen om het 'ik' draait.

Wat betekent dit concreet?

Hierover valt uiteraard veel te zeggen. In de volgende hoofdstukken geef ik daar concreet vorm aan. Hier noem ik in ieder geval de volgende twee zaken:

1. Liefde

Vanuit de opvoeder bezien mag die nederigheid blijken uit echte liefde die de leerling opmerkt. En liefde is dan geen softe, alles toelatende sfeer creëren, maar een combinatie van duidelijkheid en vriendelijkheid. En ook het toegeven dat je als volwassene fouten kunt maken. Kern van dit onderwijzen en opvoeden is dat kinderen en jongeren zich fundamentele menselijke waarden eigen maken en deze verinnerlijken. Denk aan het belang van kennis, inzicht en intellectuele nieuwsgierigheid; respectvol en duurzaam omgaan met de medemensen, maar ook niet-menselijke wezens en de natuur; volharding, toewijding, zelfbeheersing en zelfdiscipline. Dit vraagt om leraren die het verlangen van kinderen om te leren, zich te ontwikkelen en betekenisvolle relaties met anderen aan te gaan, levend kunnen houden en kunnen stimuleren. Leraren die enerzijds de nodige vrijheid toestaan, maar anderzijds weerstand en begrenzing bieden. Leraren die het hart raken.

2. Luisteren

Nederigheid van de kant van de leerlingen betekent in ieder geval bereidheid om te luisteren naar de onderwijzer. Dat klinkt als een enormiteit, maar is iets dat in deze tijd apart benoemd moet worden. Is er respect voor degene die meer weet, die wijzer is, die ouder is?

Iedereen begrijpt dat een onderwijzer uiteraard ook gaven moet hebben om dicht bij de leerling te komen, dat het een echte vakman of vakvrouw moet zijn. Maar het is voor een school(leiding) belangrijk om de sfeer te creëren dat een school niet zomaar meegaat met de kritiek van leerlingen op een docent. In de puberteit kan het zeker weleens botsen met het gezag, dat weten we. En de hersenwetenschappers vertellen ons dat het brein nog niet in staat is om emoties altijd te beheersen. Maar van groot belang is het dan wel welke volwassenen dergelijke pubers tegenover zich krijgen: alleen maar vol begrip omdat ze niet anders kunnen, of ouders en opvoeders die liefdevol corrigeren en bijsturen. Dat laatste is echt noodzakelijk om ook een bedding te kunnen geven aan respect. Zelfstandigheid, sociale vaardigheden, intellectuele discipline, vrijwel alles wat het kind zal maken tot een gerijpt mens, is niet zomaar aanwezig in de leerling, maar moeten hem worden voorgelegd – en in zekere zin opgelegd (Savater).

Maar luisteren betekent in het onderwijs ook iets voor de onderwijzers zelf, namelijk luisteren naar de bronnen en de Bron, de Bijbel. Van onze bronnen en de Bijbel valt veel te leren als we daar nederig naar luisteren en die ook echt lezen en bestuderen. Dit is op inspirerende wijze vertolkt door onder anderen Ewald Mackay in diverse van zijn publicaties, misschien wel in het bijzonder in zijn publicatie *De gedenkbalk van het Grote Huis*. In een interview in het RD (2018) zegt hij hierover: 'Met name op de reformatische middelbare scholen zie ik een zeker dualisme. Ze werken niet altijd vanuit een christelijk wereldbeeld. Dat verbaast me. Docenten lezen bij de dagopening een Bijbelgedeelte, en daarna gaan ze 'gewoon' wiskunde, economie of geschiedenis behandelen. Het bestaansrecht van de reformatische school bestaat toch niet alleen uit de dagopening en de kledingregels? Hoe manifesteert zich een christelijk perspectief in scheikunde, economie, muziek? Het zou goed zijn als hierover studiedagen werden gehouden.' Deze oproep om te beseffen dat we moeten luisteren naar en werken vanuit de Bron en bronnen is noodzakelijk. Het

is volgens Mackay zeer wezenlijk als docenten werkelijk luisteren naar en zich laven aan de Bron en de bronnen: hij die water geeft moet eerst zelf naar de bron gaan!

Benadrukken van de Christus-identiteit

Deze paragraaf gaat over het tijdloze element met betrekking tot de identiteit van ons onderwijs. Het hiervoor beschreven Bijbelse uitgangspunt in het begrip nederigheid, de waarde van het liefdegebod (God liefhebben boven alles en onze naaste als onszelf) en het Bijbelse imperatief kunnen ons helpen om helderheid over die identiteit te verkrijgen.

Het kan tenslotte geen kwaad om ons bewust te zijn van een vreemde impasse in de visie op onderwijs in christelijk-reformatorische kring. Deze impasse raakt ons beeld van het kind. Nogal eens gebeurt het in het onderwijs dat uitvoerig wordt stilgestaan bij de zwarte zondigheid van onze leerlingen en vervolgens vreemd genoeg in de visie op onderwijs heel optimistisch gedacht wordt over de talenten en mogelijkheden van onze leerlingen, waarbij ook gerust de wensen van het kind centraal komen te staan. Dit is door de theoloog Arnold Huijgen niet ten onrechte aangeduid als pedagogisch pelagianisme. Het is daarom goed om ons te focussen op de Christus-identiteit van het onderwijs.

Theoloog Wim van Vlastuin specificeert dit op aansprekende wijze in zijn boek *Voor hart en hoofd* (2019). Het getuigenis van de apostelen biedt volgens hem daarin houvast. De apostolische prediking kenmerkte zich door de proclamatie van de levende Christus: 'En de apostelen gaven met grote kracht getuigenis van de opstanding van de Heere Jezus' (Hand. 4:33). Paulus gaat hierin volgens Van Vlastuin nog een stap verder. In de opstanding van Jezus ligt zijn identiteit: 'Ik ben met Christus gekruist; en ik leef, maar niet meer ik, maar Christus leeft in mij' (Gal. 2:20). Dit is de Christus-identiteit, de *unio mystica Christo*. We kunnen God

alleen eren en Zijn wet alleen erkennen als we alles verwachten van de gehoorzaamheid van Christus.

Van Vlastuin adresseert een belangrijk twistpunt als het gaat om identiteit: de visie op de doop. Rond de visie op dit sacrament culminerend veel vragen en onevenwichtigheden. De belijdenis van Nicea belijdt één doop tot vergeving van de zonden. De Nederlandse Geloofsbelijdenis (NGB) noemt de doop het eigendomskenmerk van Christus. De doop wordt onbekommerd het bad der wedergeboorte en de afwassing der zonden genoemd. De doop brengt tot uitdrukking dat men tot Christus' kerk en Koninkrijk behoort. Dat betekent enerzijds een breuk met de duivel en de wereld, anderzijds is dit het begin van de reis naar het hemelse Kanaän, zoals de doortocht door de Rode Zee de breuk met Egypte markeerde. Daarom weigerden de opstellers van deze belijdenissen de gedoopte kinderen als ongelovige kinderen te zien.

We kunnen dat hoogmoedig afwijzen en veronderstellen dat ze niet beter wisten. Maar Van Vlastuin vindt mijns inziens terecht dat we bij ze in de leer moeten gaan. Het probleem ligt aan onze kant. Door de wending naar het subject – de zondige mens – in de vroege moderniteit is dit spreken van de Vroege Kerk en de kerk van de Reformatie ernstig geïncrimineerd. De wending naar het subject betekende een veel grotere concentratie op de wedergeboorte in engere zin. Als dit het uitgangspunt in onze theologische bezinning is, kunnen we niet zomaar zeggen dat gedoopte kinderen in Christus geheiligd zijn en of zij het eigendom van Christus zijn.

Guido de Brès

Er is veel omfloerst taalgebruik als het gaat om de waarde van de kinderdoop, waarbij wordt benadrukt dat de doop vooral geen bekering of wedergeboorte betekent. Als tijdens sollicitatiegesprekken op reformatorische scholen dat maar gezegd wordt, dan is de benoemingscommissie tevreden. Want we zijn vuur-

bang voor oppervlakkig verbondsmatig denken, voor de Kuyper-val. En die angst is niet zonder reden en mede een oorzaak voor het oprichten van eigen scholen (zie Appendix).

We kunnen dus ontsporen als we eenzijdig meegaan met de gedachte dat het na de doop wel goed zit met onze kinderen. Als jonge docent maakte ik op de Guido de Brès begin jaren 80 een felle discussie hierover mee. Het ging met hete hoofden en koude harten over de waarde van doop en verbond. Uiteindelijk vonden we elkaar in de formulering van de belijdenisgeschriften.

Toen ik aan dit deel van mijn boek begon, adviseerden enkele meelezers dan ook om dit maar over te slaan. 'Laat dat maar aan theologen over', zo werd mij geadviseerd. 'Hierover worden we het toch niet eens.' Anderen vonden het juist van groot belang om hier wel aandacht aan te besteden. Ik besef dus dat dit een uiterst gevoelig punt is en dat ik het laatste woord hierover niet zal schrijven.

Wel staat voor mij vast dat we ook in dit opzicht – in navolging van de oproep van Mackay – meer moeten terugkeren naar onze bronnen. Het is in dit verband goed om naar Guido de Brès, de opsteller van onze NGB, te luisteren. Het is verfrissend om zijn directheid en ontspannenheid te lezen. Ik praat hem maar gewoon na, als een voor ons toch onomstreden bron. Guido de Brès was er uiteraard van overtuigd dat door de doop de verdorven natuur niet opgeheven wordt, maar niettemin noemt hij de kinderen der gelovigen 'geheiligd en wedergeboren'.

De Brès laat er geen misverstand over bestaan dat de kinderdoop en het verbond van grote waarde zijn. Hij wijst op de waarde van de kinderdoop en durft een vergelijking aan met de belijdenis van de volwassene.

Daarom kunt u ons hierin niet beschuldigen van het overschrijden van de grenzen van de waarheid als wij kleine kinderen doopen. Want er is eenzelfde reden voor de kleine kinderen die door de kerk aan God aangeboden worden, en voor de volwassenen

die u doopt. Wij weten net zo zeker dat de kleine kinderen der gelovigen van God zijn, door middel van het verbond, als dat u het weet van de volwassenen, door hun belijdenis. (Oorsprong en weerlegging van de wederdopers, 510)

Zou het ons niet helpen als we meer de ontspannenheid van Guido de Brès hanteren? Misschien drijven we onze kinderen wel makkelijker in de handen van de seculiere wereld als we over de waarde van de doop zo omfloerst spreken in onze tijd. Een andere reformator was zeer overtuigd van de waarde van zijn doop: we weten dat Luther een aanval van de duivel pareerde met de belijdenis: *baptizatus sum*, ik ben gedoopt.

Calvijn

Calvijn stelt dat God de God is van het verbond en van grote beloften, die Hij in de doop aan onze kinderen betekent en verzegelt. Hoe leren wij ons toe-eigenen wat wij in Christus hebben? Het kind, aldus Calvijn, 'groeit toe naar het begrip van zijn doop' (IV.16.21). Het verbond en de kinderdoop zijn volgens Calvijn de basis van 'vertrouwen en geestelijke vreugde', en een bewijs van 'de glorie van Gods goedheid'. Wij, als ouders, onderwijzers, docenten, worden door het zichtbare teken van Zijn verbond ervan verzekerd dat wij bij 'de hemelse Vader zoveel genade hebben verkregen dat Hij ook voor ons nageslacht wil zorgen'.

Zien we dat niet meer? Calvijn laakt deze houding als een bewijs van 'godeloze ondankbaarheid'. Maar het heeft ook grote consequenties: het leidt ook tot 'een soort geremdheid om kinderen op te voeden tot een vroom leven. Het is immers geen geringe stimulans voor ons om hen op te voeden in oprechte godsvrucht en gehoorzaamheid aan de wet, wanneer we bedenken dat zij direct na hun geboorte al door God als Zijn kinderen beschouwd en erkend worden. Laten we daarom Hem onze kinderen opdragen, die Hij een plaats verleent in Zijn gezin en onder Zijn huisgenoten, dat wil zeggen: onder de leden van de kerk' (IV.16.32).

Willem Teellinck

Ds. Golverdingen heeft in een andere publicatie (*Avonden met Teellinck*) actuele thema's uit het werk van de theoloog en vertegenwoordiger van de Nadere Reformatie Willem Teellinck (1579-1629) gehaald. Het voert te ver om hier uitvoerig op in te gaan. Opvallend is wel dat ook Teellinck wijst op de veronachtzaming van de doop en de wrange vruchten die dat oplevert. Golverdingen citeert Teellinck: 'Duizenden en nog eens duizenden zijn er in ons land, die nu twintig of dertig jaar oud zijn, en (voor wie) het uur nog moet aanbreken dat zij op een degelijke wijze horen en leren wat de christelijke doop aan hen bediend, nu eigenlijk inhoudt. Dit is zeer zeker een gruwelijke achteloosheid ten opzichte van zo'n grote zaligheid als ons in de christelijke doop wordt aangeboden. Ik weet echter niet of het meer gruwelijk is dan gewoon, want als men op deze zaak let, zal men er achter komen dat er nauwelijks enig leerstuk van de christelijke religie is, waarvan men het minste besef en begrip heeft en waar men het minst naar taalt, dan de leer van de christelijke doop ...' (Blz. 76).

Golverdingen stelt dat dat ruim drie en een halve eeuw later nog niet veel is veranderd. Volgens hem hebben bevindelijk-gereformeerden terecht duidelijk positie gekozen tegen verbondsoverschatting. Maar misschien is het juist in deze kringen wel nodig om de verbondsonderschatting meer aan de orde te stellen. Dan helpt een oriëntatie op Guido de Brès en Teellinck ons wel, en haalt ons hopelijk uit een kramp die leidt tot onderschatting van de waarde van doop en verbond.

Tenslotte

In alle zaken die in dit hoofdstuk aan de orde komen is het goed om naar Augustinus te luisteren. Hij schreef ooit een mooi traktaat over onderwijs: *De Catechizandis Rudibus*. In dat traktaat beantwoordt de kerkvader de vraag hoe je goed en inspirerend onderwijs geeft, zonder zelf gedemotiveerd te raken. Daarin staan mooie richtlijnen. Bij alles wat je overdraagt, moet je menen wat

je zegt. 'Zoek daartoe eerst de stilte van je hart op. Geloof je zelf nog in wat je zegt?' Als je, ten tweede, begint te spreken, 'moet je je heel goed afvragen vanuit welke drijfveer je dat doet'. De beste bron is liefde. 'In alles wat je zegt en leert, moet liefde voor wat je leert doorklinken. En liefde voor degenen tegen wie je het zegt.' 'Liefde is een grote krachtbron.' De derde richtlijn is: laat je leiden door de Heilige Geest. 'Wees Zijn instrument.'

Samenvatting

Het is tijdloos van belang het onderwijs in te richten vanuit een duidelijke visie. In het christelijk-reformatorisch onderwijs is die visie gebaseerd op Gods Woord, onze belijdenisgeschriften en wat de geschiedenis ons geleerd heeft. Een duidelijke visie helpt om in de wirwar van meningen en visies op onderwijs waarmee scholen te maken hebben een juiste weg te vinden.

Het helpt eveneens om serieus na te denken over de plaats van de nederigheid in het onderwijs. Zowel vanuit de positie van leerlingen als die van ouders en onderwijzers is deze houding heilzaam. Het haalt de kramp bij leerlingen en ouders weg om alleen maar aan hoger en beter te denken, maar naar dat wat past bij de leerling. En bij onderwijzers om werkelijk verantwoordelijkheid te nemen voor de vorming van onze leerlingen, in blijmoedige zelfverloochening, zonder de race naar de top en 'elke dag beter onderwijs' te stimuleren.

Verder spreken over

- Hoe pas ik de Bijbelse begrippen liefde en nederigheid concreet toe in mijn lespraktijk als onderwijzer of leraar?
- Wat betekent deze houding voor mij als ouder in relatie tot de school? Welke taken heb ik serieus te nemen?

Aanbeveling

- Draag zorg voor een duidelijke, christelijke onderwijsvisie.